

Kısık
flet

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI/ 109

Elmalele

M.HAMDİ YAZIR

SEMPOZYUMU

4-6 EYLÜL 1991

SEMPOZYUM

ANKARA - 1993

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
YAYIN MATBAACILIK VE TİCARET İŞLETMESİ

Mesrutiyet Cad.Bayındır Sk. No:55 • Kızılay/ANKARA
Tel:418 59 49 • 417 09 04 • 425 27 75
Telex:43 433 tdvk tr. • Fax:417 00 09

Yayın No - 109
Sempozyumlar-Paneller Serisi - 1

ISBN 975-389-105-9
93.06.Y.0005.109

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin
Dizgi, Fotomekanik, Ofset ve Cilt Tesislerinde
hazırlanmıştır.

ELMALILI HAMDİ YAZIR'IN ANLAŞIYI VE MEZHEPLERE BAKIŞI

Doç. Dr. Hasan ONAT

1878 yılında Anlatya'nın Elmalı kazasında doğan M. Hamdi Yazır'ın 1905 yılında İstanbul'da, Beyazıt Camii'nde ders vermeye başladığını görmekteyiz. II. Meşrûtiyet'in ilânından sonra, Antalya meb'usu olarak Meclis-i Mebusan'a giren Hamdi Yazır, bir ara "Evkaf Nazırlığı" da yapmıştır. Cumhuriyet döneminde pek toplum içine çıkmayan Hamdi Yazır TBMM'nin kararı ve Diyânet İşleri Başkanlığı'nın teklifi üzerine "Hak Dini Kur'ân Dili" isimli tefsiri yazmıştır. 27 Mayıs 1942'de vefat etmiştir.⁽¹⁾

Elmalılı Hamdi Yazır'ın "Din Anlayışını ve Meheplere Bakışı"nı tespit edebilmek için, önce onun yaşadığı ortama kısaca gözatmakta yarar vardır:

Elmalılı Hamdi Yazır'ın yetiştiği dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun en dağdağalı dönemlerinden birisidir. İmparatorluğun günden güne erimesi, toplumun içinde yüzdüğü bunalım, Batı'nın açık gelişmesi ve bunun doğurduğu bir tür aşağılık kompleksi, müslümanları ciddi arayışların içine sürüklemiştir⁽²⁾. Ziya Gökalp, 1913'lerde **Üç Cereyan** başlığı altında kaleme aldığı makalelerde bu arayışları tartışır: **"Memleketimizde üç fikir cereyanı vardır. Bu cereyanların tarihi tedkik olunursa görülür ki mütefekkirlerimiz ibtida 'muasırlaşmak' lüzumunu hissetmişlerdir. Üçüncü Sultan Selim devrinde başlayan bu temayüle inkılâptan (II. Meşrutiyet) sonra 'İslâmlaşmak' emeli iltihak etti, son zamanlarda ortaya bir de 'Türkleşmek' cereyanı çıktı"**.⁽³⁾

Ziya Gökalp'in deyimıyla "muasırlaşmak", başka bir ifâdeyle "çağdaşlaşmak" ya da "Batılılaşmak", son iki asırdır Türk aydınının başsağrısı olmuş, olmaya da devam etmektedir... Elmalılı Hamdi Yazır'ın insanlığın genel gidişini çok iyi takip ettiğini, içinde yaşadığı zaman diliminde insanlığın nabzını çok iyi tuttuğunu belirtmekte yarar gö-

(1) Bk. Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, c. I., XV..., ayr. bk. İsmail Kara, Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi, İst. 1986, 409-410.

(2) Bu arayışları global olarak, "Batılılaşma", "Osmanlıcılık", "İslâmcılık", "Türkçülük" başlıkları altında toplamak mümkündür. Bu konuda geniş bilgi için bk. Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İst. 1978; G. Jaaschke, Yeni Türkiye'de İslâmlık, Ank. 1972; F. Georleon, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçura, Ank. 1986.

(3) Ziya Gökalp, Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak, 1.

rüyörüz. Hamdi Yazır'ın, o dönemin moda deyimiyle "İslâmcı" akımın içinde yer aldığı söylenebilir. "İslâmcı" kavramının ne ölçüde isâbetli olduğu, vakıaları olduğu gibi yansıtıp yansıtmadığı tartışması bir yana, bu kavram, daha çok, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yaşadığı bunalım için bir çıkış, kurtuluş arayışını ifade etmektedir. Kavramın odak noktasında, -en azından ilk kullanılmaya başlandığı dönemde- öncelikle Osmanlı Devleti'nin düzlüğe çıkartılması fikri vardır. Nitekim, o dönem aydınının arayışlarını ilk defa ciddi bir şekilde tartışan Yusuf Akçura bu hususu şöyle bir soruyla ön plâna çıkartır: "...Müslümanlık, Türklük siyasetlerinden hangisi Devlet-i Osmaniye için daha nâfi ve kâbil-i tatbiktir?"⁽⁴⁾. Aynı şekilde, "Türkçülük", ya da "Türkleşmek kavramları ile ifade edilmeye çalışılan arayışlar da, öncelikle Osmanlı'nın kurtulması amacına yönelik olarak şekillenmeye başlamıştır. Ancak, Osmanlı'nın son döneminde "İslâmcılık" diye isimlendirilen, müslümanları bir arada tutmak. Osmanlı'yı ayakta tutmak gâyesini taşıyan cereyanın, İbn Teymiye'ye, belki de tâ Gazzâlî'ye kadar uzanan, "İhyâ Hareketleri" olarak bilinen bir oluşumla irtibatlandırılmaması mümkün değildir. Osmanlı'nın son döneminde yaşanan bunalım, "İhyâ Hareketleri"nin beslediği bir zemin üzerinde, "İslâmcılık" denilen arayışlara yeni bir boyut kazandırmıştır. Araştırmacılar bu arayışların iki kolda geliştiğinden söz etmektedirler: Modernist ve muhafazakâr.⁽⁵⁾ Modernist olarak bilinen kolda, Cemaleddin Afganî, Muhammed Abduh isimleri başı çekerken, bunlardan etkilenen İsmail Hakkı İzmirli Şemsettin Günaltay gibi isimler de dikkat çekmektedir. Muhafazakâr kanatta ise, Mustafa Sabri, Elmalılı Hamdi Yazır gibi isimler vardır. "Klasik Modernizm"ın temsilcileri⁽⁶⁾ olarak görülen Muhammed Abduh ve Cemaleddin Afganî'nin, etkileri, hem modernist çizgide, hem de muhafazakâr kanatta açıkça gözlenmektedir.⁽⁷⁾

Osmanlı'nın son dönemi, sıkıntılarla dolu olduğu kadar, yüksek seviyeli fikri tartışma ve arayışlarla da doludur. Elmalılı Hamdi Yazır ve onunla çağdaş olan birçok düşünür, ilim adamı, bu dönemin ilmi yönden insanı hamur gibi yoğuran yüksek feyzinden yararlanmışlardır. Hem Elmalılı Hamdi'yi, hem de Osmanlı'dan bize miras kalan her şeyi iyi anlamak için, Cumhuriyete geçiş sürecinin mutlaka iyi bilinmesi gerekmektedir. Aksi taktirde, günümüz müslüman insanın birtakım problemlerini çözebilmek çok zor olacaktır.

(4) Yusuf Akçura, Üç Tarzı Siyaset.

(5) Bk. İ. Kara, Türkiye'de İslâmcılık, XXXVII.

(6) M. Aydın, "Fazlurrahman ve İslâm Modernizmi", İslâmî Araştırmalar, c. IV, sayı 4. Ekim 1990 s. 275.

(7) M. Aydın, aynı makale, s. 275.

Hamdi Yazır'ın din anlayışına geçmeden önce bir hususa daha işaret etmekte yarar görüyoruz: "İslâmcı" diye adlandırılan çizgideki gelişmeleri, -modernist, muhafazakâr- bütünüyle birbirinden ayırmak pek mümkün değildir. En modernist olanlarda bile muhafazakâr izler varolduğu gibi, muhafazakâr denilen isimler, bazan modernist diye isimlendirilenleri gecebilmektedirler.⁽⁸⁾

"İslâmcı" çizgide, muhafazakâr kanattan sayılabileceğini söylediğimiz Hamdi Yazır, zamanının diğer fikir akımlarını çok yakından takip etmektedir. Hak Dini Kur'an Dili isimli tefsirinin başında kaydettiği şu ifadeleri dikkat çekicidir: "Ben halis Anadolu'ya, öz Oğuz, Yazır Türküyüm; onbeş yaşında İstanbul'a geldim. Ne Arabistan'a gittim, ne Türkistan'a. Ne İran'ı gördüm ne Frenkistanı. Öğrendiğimi bu vatandan öğrendim. Yazır'ın Kayı, Kınık, Bayındır, Eymir, Avşar gibi büyük Oğuz kabilelerinden biri olduğunu da Arapça'dan: 'Divân-ı Lûgati't-Türk'ten öğrendim. İran'da çıkan yünden, Avrupa'da bükülen ipten, Türk tezgâhında dokunan halıyı Türk tanıdım. Bir binanın mimarisi Türk olmak için bütün kerestesi yerli olması lâzım değil diye işittim. Afrika madenlerinden çıkmış bir altının üzerinde bir Türk sikkesi gördüğüm zaman ona Afrikalının değil, bizim altınımız dedim."⁽⁹⁾

Hamdi Yazır'ın Din Anlayışı Elmalılı Hamdi Yazır'a göre din, "zevilükulu hüsnü ihtiyarlarıyla bizzat hayırlara sevkeden bir vaz'ı ilâhîdir";⁽¹⁰⁾ "Dini hakkın faslı mümeyyizi zevilükulü hüsn-ü ihtiyari ile bizzat hayrata sevkettir. Tabiri aharla dini hak zorla değil, seve seve hayır yapan fâil-i muhtar insanlar yetiştiren bir kanunu terbiyedir ve bütün saâdetler de hayrın fâilidir".⁽¹¹⁾ Ona göre dinin şartı "akıl ve irâdedir". "Bunlar dinin şartı, diyânetin rüknüdürler. Akıl bulunmayınca dinin taalluk ve teklifi bulunamayacağı gibi ihtiyar bulunmadıkça da dinin sevk-ü tesiri tâbiri aharla diyânet bulunmaz. Bundan nâşidir ki dinde ilim mes'elesinden başka bir de irâde mes'esi vardır. Filvâki âlim ve âkil olmak mütedeyyin olmağa kâfi değildir. Dindar olmak için dini hem bilmek ve hem sevmek lâzımdır."⁽¹²⁾

Dinimiz İslâm, âkil, bâliğ olan bir kimseyi sorumlu tutmaktadır. Bu gerçeği çok iyi gören Hamdi Yazır, "dinin şartı akıl ve irâdedir"⁽¹³⁾ diyerek meselenin önemini belirtmekle kalmamış, Metâlib ve Mezâhib'e yazdığı

(8) Krş. İsmâil Kara, aynı eser, XXXII. Bu konuda, Elmalılı Hamdi Yazır'ın ictihat konusundaki tavrı örnek olarak verilebilir.

(9) Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, c. I., s. 17-18.

(10) Elmalılı Hamdi Yazır, aynı eser, c.I., s. 83.

(11) aynı eser, c. I., s. 89.

(12) aynı eser, c. I., s. 84.

(13) aynı eser, c. I., s. 84.

uzun "Önsöz"de hem aklın fonksiyonunu, hem de akıl-duygu dengesini çok güzel açıklamıştır. Şöyle der Hamdi Yazır: "...Halbuki İslâm dininde akîdenin esas itibariyle ilmî bir kıymeti haiz olması gerekir. Aklın burada hiç olmazsa mümkün olabilirliği isbat etmek gibi önemli bir vazifesi vardır. Hatta bizde taklid akîdeler münâkaşa ve ihtilaf konusu olmuştur."⁽¹⁴⁾

Hamdi Yazır, "dinin akli oluşundan" sözetmenin onun hissi yönünü inkâr anlamına gelmeyeceğini şöyle belirtir: "Unutmayalım ki biz dinin akla uygunluğundan bahsederken, hisse uygunluğunu inkâr etmeyeceğiz. Çünkü akıl insanın ruhî kuvvetlerinden biridir. Din ise, insanın bütün ruh kuvvetleriyle alâkadar olarak 'Nefis Birliğine' intibak etmesi gereken en büyük bir hakikattir. Çok yerde akılla hisin çatışması vâki ise de 'Vicdan Birliği' bunların buluştukları noktada tecelli eder. İşte asıl din, bu buluşma noktası ihtiva eden hakkın esasıdır. Akıl, ilmî bir inanış getirir. Fakat, bu inanış kalbin hissi inanışlarıyla uyuşmadıkça, - birtakım cahiller içinde kalmış âlim gibi- hükümsüz kalır. Hat-tadenilebilir ki, hüküm bir histir. Tasdik, aklın bu hisse uygun düşmesidir".⁽¹⁵⁾ Hamdi Yazır'a göre akıl ve hissin zıtlaşması sonucu meydana gelen ikilik "şüphe veya ruhi bunalım" denilen felâketi beraberinde getirir.⁽¹⁶⁾

Kur'ân, ısrarla mü'min insanın akletmesini, düşünmesini, ibret almasını istemektedir. Vahyin muhatabı olan insanın mümeyyiz vasfı akletmesidir. Ancak, insanın sırf akıldan ibâret bir varlık olduğunu düşünmek yanlış olur. İslâm dini, insanın akıl-duygu dengesini bulmasını istemiştir. Hamdi Yazır, akıl-duygu zıtlaşmasının insanı buhrana, bunalıma götürdüğünü belirtirken, dengenin bozulması sonucu ortaya çıkacak olan duruma da dikkat çeker ve işi, imân ve aşkın birleşmesine götürür: "Vicdanî birliği olmadan hayat olmayacağı için, bu çekişme mutlaka birinin üstünlüğü ile son bulur. Hissin, irâde ile alâkası fazla olduğundan, ekseriya akıl ve ilim mağlup düşer. Artık insan hayvan şeklinde ve hevâî insandır. Her an değişebilen, her an göçebilen, sebatsız, güvensiz, mecalsizdir. Şayet akıl, hisleri mağlup eder ve irâdeyi hislere mağlup olmaktan kurtarabilirse, insan, aklını kullanabilen insan olur, sağlam ve değişmez bir imân hasletine sahip bulunur. Fakat bunda da amelî yönden bir soğukluk ve tembellik meydana gelir, aşk ve şevk bulunmaz, heyecan ve irâde sönük kalır, Akide nazarîlikten amelîliğe geçebilirse, bin müşkilat ile geçer. Şu halde, ya akıl dış alemde his yoluyla aldıklarımızın aynı veya dış alemde aldıklarımız aklın aynı olmalı

(14) Metalib ve Mezâhib, İst. 1978, s. XXXVIII.

(15) Metalib ve Mezâhib, XLIII.

(16) Metalib ve Mezâhib, XLIII-XLIV.

ki imân ve aşk birleşsin. Halbuki, akıl ve his ruhun başka başka vazifelerle görevli birer âleti olduklarından ayniyetleri abes olur. İnsanlık ve nefsi vicdan, bunların aynıleşmesinde değil yakınlaşma ve buluşmaları yönündedir. Vicdanın aslı, bu yakınlaşma-buluşma noktasında bulunur. Ruh nefsi vahdetini bununla bulur. O halde dinî vicdanın da burada bulunması gerekir. Burada nefis, hem aklen tatmin olur ve hem hissene lezzet alır. Din ne fen, ne de san'attır. Fen ve san'atın başlangıcı ve sonu olan fitrî bir ilkedir.”⁽¹⁷⁾

Hamdi Yazır, din anlayışında akıl-duygu dengesi esasını insanın fitratından hareketle ortaya koymaya gayret eder. Ona göre: “Yalnız akla veya yalnız hisse bağlı ve mahkûm kalan din insanlığın mevcut hakikatına uygun düşmeyeceği için eksiktir ve fitrî değildir.”⁽¹⁸⁾ Böyle bir din, “insanları Allah'a yükseltmek için bir yol değil, Allah'ı insanlara indirmek ve insanlığı bölmek ve tefrikaya düşürmek için çalışan faydasız hatta zararlı bir vasıta.”⁽¹⁹⁾ Ona göre, bu tür bir din anlayışı, beraberinde şirki getirmektedir; “Din bir tapınma-kulluk ve emre itaattir. Fakat ilmî yönü olan bir tapınma-kulluktur... Din, mutedil ve insafî ilim adamlarının kabul edebileceği bir bağlanma, bir tapınma-kulluktur; çünkü Hakk'a tapınma-kulluktur. Yalnız akla uymaya mâni olan kulluk, yalnız hislere uymaya mâni olan ise akli kullanmaktır. Akletme hakikata, tapınma-kulluk, hayra, din ise hakikatı ve hayrı kendinde toplayan uluhiyete bakmaktadır.”⁽²⁰⁾ Hamdi Yazır'ın müslümanların gerileme sebepleri arasında bu dengenin bozulmasını göstermesi, doğrusu dikkat çekicidir: “Müslümanların şimdiki gerilemesi ise dinî hassasiyetin azalması, aşk ve şevkin sönmesi ve akidelerin donuk bir hal alması yündendir.”⁽²¹⁾

Bütün insanlık için gelmiş olan İslâm evrenseldir; bütün zamanların ve mekânların dinidir. Hz. Muhammed, âlemlere rahmet olarak gönderilmiş bir peygamberdir; Peygamberler zincirinin son halkasını teşkil eder.⁽²²⁾ Hamdi Yazır, İslâm'ın evrenselliğini şu ifadelerle ortaya koymaya çalışır: “Cenâb-ı Hak, âlem dediğimiz şu sonsuz yeniliklerin birlik nizamını yaratan ve idâre eden mutlak kudrettir o kudrete dayanan bir dinin sonu yoktur. Böyle bir din, bir tekâmül safhasında durup kalacak ilkel bir vakıa değil, her tekâmülü ihtiva eden Rahmânî ve Rabbanî bir hususiyettir... Bu din mahdud bir tekâmül safhasında durmak için in-

(17) Metalib ve Mezâhib, XLIV.

(18) Metalib ve Mezâhib, XLIV.

(19) Metalib ve Mezâhib, XLIV.

(20) Metalib ve Mezâhib, XLIV.

(21) Metalib ve Mezâhib, XLV.

(22) Ahzâb, 40.

dirilmiş bir din değil, sonsuz tekâmül mertebelerini idâre etmek için indirilmiş, hak ve gerçek ilkeleri ihtiva eden umumî bir dindir.”⁽²³⁾

İslâm'ın evrenselliği ve insan fitratına uygunluğundan sözettüğümüzde karşımıza şöyle bir problem çıkmaktadır: İslâm din olarak Hz. Peygamber'in sağlığında tamamlanmıştır⁽²⁴⁾; ancak insanlık tıpkı akıp giden nehirler gibi sürekli yenilenmekte tazelenmekte, değişmektedir. Nasıl bir nehirden, bir saniye önce akan suyun bir saniye sonra akan su ile aynı olduğunu söylemezsek, aynı şekilde insanlık içinde bir saniye öncesinde bir saniye sonrasının aynı olduğunu söyleyemeyiz. Bu hem fert, hem de toplum için geçerli bir ifadedir. Hem tek tek her insan, sürekli yenilenmekte, tazelenmektedir; hem de toplum sürekli yenilenmekte, tazelenmektedir; gelişmekte, değişmektedir. Hamdi Yazır, bu konuda şöyle der: “İnsanda yenilik meyli bir taraftan ruhun temayülülerindeki sonsuzluktan, diğer taraftan da her gün oluşan hayatın, hâdiselerin yenilikleri içinde devam edip gitmesinden dolayıdır. Devamlılık içinde yenilenme, yenilenme içinde devamlılık. İşte nefsin aradığı budur...”⁽²⁵⁾ Hz. Peygamber'in sağlığında tamamlanmış olan İslâm dini ile fert ve toplum plânında yenilenme, değişme, gelişme şeklinde kendini gösteren, “Sosyal değişme” diyebileceğimiz olgu, nasıl bir arada barınabilecektir? Başka bir değişle, fert ve toplum sürekli değiştiğine göre, tamamlanmış bir din olan İslâm'ın bu değişime karşısındaki tavrı ne olacaktır?

Hamdi Yazır, bu sorunun cevabını bir hadise dayandırarak vermeye çalışmaktadır:

“Peygamberimiz şöyle buyuruyor: “Cenâb-ı Allah şüphesiz her yüz sene başında, yani her asırda bu ümmete dinini yenileştirecek adam ve adamlar gönderecektir.” Bir vaadi ifâde eden bu hadis-i şerif aşağıdaki noktaları ihtiva etmektedir:

1. İbaredeki (gönderme) sözü dini yenileştirecek olan,
2. İşaret yoluyla teceddüdün lüzumuna tenbih ediyor ve bunu asırla zamanlandırıyor,
3. İma yoluyla ümmeti her asır başında teceddüde meylettirmeye, bunu elde etmeye ve kabullenmeye teşvik ediyor,
4. ‘Hâzihil ümme’ (bu ümmet) ibâresi, teceddüde ümmetin ‘bu ümmet’ özelliğinin mahfuz kalacağı ve teceddüdün değişme-başkalaşma (tebeddül) değil, ‘bu ümmet’ özelliğinin ve hüviyetinin kuvvetlenmesi ve devam etmesinin gerektiği hususunda nastır.

(23) Metalib ve Mezâhib, XLIX.

(24) Bu husus, Mâide süresinin 3. âyetinde şöyle ifâde edilmektedir: “Bugün size dininizi bütünüledim, üzerinize olan nimetimi tamamladım, din olarak sizin için İslâmiyeti beğendim.”

(25) Metalib ve Mezâhib, XLVII.

5. Yeniliği yapacak olanın bir şahıs olacağına işaret vardır.

“İşte Hz. Peygamber bize mürur-u zaman neticelerinden sakınmanın ve kurtulmanın yolunu ve elde etme şeklini göstermiştir. Demek oluyor ki her asrın başında dinimizin yenilenmesini beklemek bir hakkımız ve bu yeniliği yapacak müceddide kavuşmak için çalışmak vazifemizdir. Biz vazifemizi idrak edersek Cenâb-ı Allah da vaadini yerine getirecektir. Bu suretle zaman geçmesi sıkıntısından kurtulmuş olacağız. Peygamberlik nûru uzaklaştıkça biz ona yaklaşacak ve bu sayede hassasiyetimizi elde ederek neşveden neşveye koşacağız.”⁽²⁶⁾

Bu ifadeler, hem İslâm'ın evrenselliğinin nasıl tezâhür edeceğini, hem de sosyal değişme olgusu karşısında İslâm'ın kendine özgü tavrını çok güzel ortaya koymaktadır. Hamdi Yazır, bu konuyu biraz daha açmak ihtiyacı hissetmiştir:

“Şimdi ilmî ve aklî ilkeleri sabit ve mahfuz olan dinimize bu yenilik nasıl gelebilir? Bidat fikrine karşı İslâm'ın dini bu yenileşmeyi nasıl temin edebilecek? Şunu hatırdaki iyi tutmak gerekir ki, her zaman söylediğim gibi, yenilik değişmek ve bozulmak (tahrif) değildir. İslâm'da en büyük düstur Allah'ın Birliği olduğu için diğer bütün ilkeler bu 'Birlik' düsturunun gelişmesi bakımından tesirli olacak ve bütün teceddüdlerde bu görüş mahfuz tutularak ümmetin 'bu ümmet' olma özelliği muhafaza edilecektir. Bu suretle her asırda vaki olan fikrî ve maddî hadiseler bir tecrübe ile tetkik edilip ilkelerin tatbik edilme şekillerine göz atılacak ve bu suretle bir taraftan tecrübî ve tümevarıma dayalı, diğer taraftan aklî ve neticeye götürücü- tüm dengeliye dayalı bir döküm yapılarak çalışma ciheti bulunacak ve bu suretle ümmetin hayatına şuurlu veya şuursuz olarak giren yeni durumların şer'i ve dinî yönden sahih nesebi, fazlalıkları atılarak tesbit edilecek, öldürücü arızalardan olan bidatlarla, hayatî sebeplerden olan yeni inkişafı ayırılarak birisi atılacak, diğeri kabul edilecek ve nihayet akılla hissiyat birleştirilerek vicdanlara yeni ihtiyaçları tatmin eden yeni bir şataret neşvesi ve emniyet verilmesi hususuna itina gösterilecektir. Nassa dayalı ilkeler mahfuz tutulacak ve fakat teferruat ve tatbikat bakımından yenilikler husule gelecek, daha doğrusu benimseyeceğimiz yeniliklerle benimseyemeyeceğimiz yeniliklerin hududunun ayırılması gibi vicdanî bir gelişme elde edilecek ve bu yolla içtimâî kişilik kopukluktan ve ihtilaftan kurtulacaktır.”⁽²⁷⁾

Hamdi Yazır, müceddidin ne yapacağı, teceddüdün ne getireceği konusuna açıklık getirmek istemiştir: “Müceddidin yapacağı şey vahdeti

(26) Metalib ve Mezâhib, XLIX.

(27) Metalib ve Mezâhib, L.

kırmak, ihtilafı artırmak, dinin asıllarını inkâr, fer'i konularını tecrit etmek, istikâmetten sapmak, mücerret arzulara uymak suretiyle ümmetin şahsiyetini ortadan kaldıracak bidatlere yol açmak olmayacaktır. Yenilik bize nefret değil sevgi aşılacak korku ve endişe değil emniyet getirecektir. Her asrın tarihini güzelce zabdetmek ve o tarihte, şer'i illetlerin ve sebeplerin amelî kıymetini ve ictimai neticelerini tetkik etmek ve bu suretle geçen asrın bir hülasasını yapıp gelecek asrın ihtiyaçlarını tayin etmek, işte nebilerin varisi olarak din âlimlerinin vazifeleri bunlardır".⁽²⁸⁾

İslâm, bir din olarak Hz. Peygamber'in sağlığında tamamladığına göre, Hz. Peygamber'in vefâtını müteakip ortaya çıkan bütün beşerî oluşumlar, her türlü tenkide, tahlile açık olmak durumundadır.⁽²⁹⁾ Hamdi Yazır'ın dini yenileyeceğini, daha doğrusu anlayış plânında dinin evrenselliğini ortaya koyacağını söylediği müceddidin yapacağı iş, bu beşerî oluşumları süzgeçten geçirip, işe yaramayanları atmak, çağın ihtiyaçlarına göre yeni oluşumlara imkân sağlamaktır. İnsanın olduğu yerde, ister istemez hatalar, eksikler, yanlışlıklar olacaktır. Geçmişidealize etmek, çoğu zaman, hatâları, eksikleri, yanlışları görmezlikten gelmek gibi kötü bir sonuç doğurmaktadır. Maziye çakılıp kalan insanların çağı yakalamaları hiç bir zaman mümkün olmayacaktır.

Hamdi Yazır'ın din anlayışında "zorlama"nın hiç bir çeşidinin yeri yoktur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, dinin şartının akıl ve ihtiyar olduğunu söyleyen Hamdi Yazır, "İslâm'ın hayra yöneltmeyi gönül hoşluğu ile" gerçekleştirmek istediğine dikkat çeker⁽³⁰⁾

"Din" ve "Dinin Anlaşılması" birbirinden ayrı şeylerdir. Mezhepler "dinin anlaşılma biçimleri" olarak karşımıza çıkmaktadır. Evrensel olan İslâm'ın değişeceğini, bozulacağını düşünmek, elbette mümkün değildir. Ancak Hz. Peygamber'in vefâtından sonra ortaya çıkan oluşumları İslâm dini ile özdeşleştirmek de mümkün değildir. Üstelik bu tür bir tavır, İslâm'ın evrenselliğine gölge düşürecektir. Sosyal değişme olgusuna paralel olarak, her zaman diliminde İslâm yeniden anlaşılacak, İslâm'ın evrenselliği konuşturulacaktır. Bugün karşımızda 14 asırlık bir birikim durmaktadır. Bunu, ne İslâm'la özdeşleştirmek, ne de görmezlikten gelmek mümkündür. Bu birikim, iyi değerlendirildiği zaman, güvenli ve sağlıklı bir gelecek için bize ışık tutar. Öte yandan, İslâm'la özdeşleştirildiği takdirde bu birikim bize nefes aldırılmaz, bizi boğar...

(28) Metalib ve Mezâhib, L, LI.

(29) Krş. Metalib ve Mezâhib, s. 231, (dipnot)

(30) Hak Dini Kur'ân Dili, c. Ib, s. 89.

**Hamdi
Yazır'ın
Mezheplere
Bakışı**

İslâm'ın insan fitratına uygunluğunu çok iyi gören, İslâm'ın evrenselliğini çok iyi anlayan ve anlatmaya çalışın Elmalılı Hamdi Yazır, bize bıraktığı en mühim eseri olan tefsiri Hak Dini Kur'ân Dili'nin, klasik Ehl-i Sünnet anlayışı çerçevesinde kaleme almıştır. Tefsirinde, benimsediği görüşleri, çoğu zaman "Bizim Ehl-i Sünnet'in sahih telakkî ve imanımıza göre..." şeklinde bir kalıp içinde ifade etmek ihtiyacı hisseder.⁽³¹⁾ Elmalılı Hamdi Yazır'ın "Din Anlayışı" ile ilgili sergilediği dinamizmi, maalesef tefsirinde görmek pek mümkün değildir. Her ne sebeptense, beklenen pek çok yerde bile, klasik çizgiyi zorlamak ihtiyacı hissetmediği dikkat çekmektedir. **Hamdi Yazır gibi, İslâm'ın evrenselliğini çok iyi yakalamış büyük bir kafanın ısrarla Ehl-i Sünnet çizgisini takip etmeye çalışmasını anlayabilmek, doğrusu pek kolay değildir.** Bu durum, ister istemez, şöyle bir soruyu gündeme getirmektedir: Acaba, Metâlib ve Mezâhib'e yazdığı Önsöz'de ortaya koyduğu berrak ve dinamik görüşlerin sahibi Hamdi Yazır, aynı serbest tavrı tefsirini kaleme alırken sergileseydi, ne olurdu? Bize öyle geliyor ki, Hamdi Yazır'ı serbestçe kalem oynatmaktan alıkoyan birtakım vicdanî endişeler olmalıdır! Aksi taktirde, mezheplerin varlığını bir rahmet olarak gören, ısrarla İslâm'ın anlayış plânında yenilenmesi gerektiği fikrini ileri süren bir Hamdi Yazır, klasik bilgi yığınlarının içinde boğulup kalmazdı... Hamdi Yazır, tefsirinde yer yer zengin bilgi yığınları içinde didinip durmuştur... Onun, bazı yerlerde, Ehl-i Sünneti savunmak için zorlandığını hissetmemek mümkün değildir.

Hamdi Yazır'ın gerek tefsirinde, gerekse diğer makalelerinde özellikle siyasî ve itikâdî mezheplere pek ilgi göstermediği gözden kaçmamaktadır. Onun bu tavrı belki de, "teceddüd" hadisinde geçen "bu ümmet" kavramı ile ilgilidir. Bilindiği gibi, siyâsî ve itikâdî mezhepler, daha çok itikâdî konulardaki farklılaşmaların sonucu tarih sahnesine çıkmışlardır. Başka bir deyişle, her mezhep, dinin anlaşılma biçimindeki farklılaşma ile kendini göstermiştir. Ancak, Hamdi Yazır'ın Sabîliğe, Mecusîliğe, Hıristiyan ve Yahudi mezheplerine sayfalarca yer ayırdığı görülmektedir.⁽³²⁾

Hamdi Yazır'ın tefsirinde, özellikle fikhî mezhepler sözkonusu olduğunda, ne kadar geniş bilgi sahibi olduğunu göstermekten çekinmediği, mezhepler arası görüş ayrılıklarını ustalıkla ortaya koyduğu dikkat çekmektedir.⁽³³⁾ Hak Dini Kur'ân Dili'nde sergilenen fikhî malûmat, onun bu alanda ne kadar derin bilgi sahibi olduğunu ortaya koymaktadır. Hamdi

(31) Msl. Bk. "Bizim Ehl-i Sünnet'in sahih telakkî ve imanımıza göre hakikat-ı ilahiya gaybî mahz değildir." Hak Dini Kur'ân Dili, c. I, s. 174.

(32) Msl. Bk. Hak Dini Kur'ân Dili, c. III., s. 1611 vd.; c. III., s. 1752 vd.

(33) Msl. Bk. Hak Dini Kur'ân Dili, c. I., s. 653 vd.; c. II., s. 715 vd.; c. II., s. 761 vd.; c. III., s. 1584 vd.

Yazır, "Makale-i Mühimme" adını taşıyan, Beyânü'l-Hak'ta yayınlanan bir makalesinde, uzmanlardan oluşan bir ilim heyetinin kurulması gerektiğini, bu kimselerin, "...öncelikle Hanefi fikhından tetkik, tatbik, birleştirmeye" başlayıp, "insanların ihtiyacına daha uygun ve en uygun meseleleri hangi mezhepten olursa olsun" alıp, medeniyet âlemine parmak ısırtacak ihâtalı bir kanun meydana getirmeleri lâzım geldiğini belirtir.⁽³⁴⁾ Hamdi Yazır'ın fikhî meselelerde de tercihini Ehl-i Sünnet'ten yana koyduğunu, özellikle Hanefi mezhebinin görüşlerini benimsediğini belirtmekten bir tür haz duyduğunu ifâde etmekte yarar vardır.⁽³⁵⁾

Özellikle siyâsî ve itikâdî mezheplere dikkate değer bir ilgi göstermediğini tesbit ettiğimiz Hamdi Yazır'ın, yeri geldikçe bu konularda da engin bilgi sâhibi olduğunu gösterdiği, çok ince düşünce farklılıklarına bile dikkat çektiği, tefsirinin muhtelif yerlerinde fark edilmektedir.⁽³⁶⁾ Bu arada, onun, Vehhâbilik gibi son devirde ortaya çıkan mezhepler hakkında da bilgi sahibi olduğunu, onların görüşlerini eleştirmekten geri kalmadığını söylemeliyiz.⁽³⁷⁾

Mezheplerin ortaya çıkışını bir "rahmet" olarak gören⁽³⁸⁾ Hamdi Yazır, "Mezhep taassubu"na şiddetle karşıdır. Ahzâb sûresinin 33. âyetini tefsir ederken, Şiîlerin Ehl-i Beyt konusundaki aşırılıklarını şöyle eleştirir: "Fakat ne tuhaftır ki Şi'a âyetin mevzuunu teşkil eden ezvacı tahiratı hisaba almayarak Ehl-i Beyt'in, Hazreti Peygamber'in kendisiyle Ali, Hasan, Hüseyin, Fâtuma (radiyallahu anhüm)'den ibâret olduğunda ısrar etmek istemişler ve bu yüzden İslâm tarihinde çok büyük gürültüler çıkarmışlardır. "Selmân bizden ve Ehl-i Beyt'tendir" hadisiyle intisabı mahsus ile Selmân bile Ehl-i Beyt'ten sayıldığı halde Peygamberle beraber beytutet eden ezvacı tahiratın Ehl-i Beyt'ten hariç sayılması ne garib bir taassubdur."⁽³⁹⁾

İnsan fitratına uygun olan İslâm, insanın özünden kopup gelen sevgi, saygı ve hoşgörüyü ön plâna çıkartmıştır. Farklı bakış açıları, görüş ayrılıkları insan olmanın gereğidir. Her insan başlı başına bir dünyadır. Her insan, kendi başına inanır, kendi hayatını yaşar, "kendi günahını ancak kendisi çeker". Görüş ayrılıkları sevgi ve hoşgörünün sıcaklığında eridiği zaman rahmet olacaktır. Hamdi Yazır, "Hak olan hususatta ne kadar ileri gidilse ifrat ve taassub sayılmaz" diyerek, dinin hakikatını anlamak, inceliklerini araştırmak, delilleri bulmak, hükümleri daha iyi anlayıp uy-

(34) Makale-i Mühimme, Beyânü'l-Hak, s. 18; ayr. Bk. Türkiye'de İslâmcılık, 434.

(35) Msl. Bk. Makale-i Mühimme.

(36) Bk. Hak Dini Kur'an Dili, c. I, s. 181 vd.; c. VI., s. 3892 vd.; VIII, s. 5483; c. VIII., 5861-2.

(37) Hak Dini Kur'an Dili, c. VIII, s. 5412.

(38) Makale-i Mühimme.

(39) Ahzab, 33.

gulamak konusundaki bütün gayretleri övdüğü halde, taassubu şiddetle tenkit eder.⁽⁴⁰⁾ Şöyle der Hamdi Yazır: "...Dinde hedefiniz daima hak olsun, kör bir taklid, kuru bir taassub ile ifrat veya tefrite sapıp hakkı tecavüz etmeyiniz. Haksızlık yapmayınız, nâhak şeylerde ısrar etmeyiniz."⁽⁴¹⁾

İslâm, birlik-beraberlik dinidir. Yüce Allah, mü'minlerin kardeş olduklarını ilân etmiştir. İnsan fitratından kaynaklanan görüş ayrılıkları, müslümanların birlik-beraberliklerini bozmamalıdır. Hamdi Yazır, En'âm sûresinin 159. âyetini (Ey Muhammed; fıkra fıkra olup dinlerini parçalayanlarla senin hiçbir ilişğin olamaz. Onların işi Allah'a kalmıştır, yaptıklarını onlara sonra bildirecektir) tefsir ederken, görüş ayrılıklarının farklılaşmaya, dolayısıyla fırkalaşmaya gitmemesi konusunda müslümanları uyarılmaktadır.⁽⁴²⁾ Ona göre, "Her zaman için bir fırka-i naciye vardır ki o da peygamberin ve eshabının yürüdükleri tarik-ı hak ve sırat-ı müstakîm olan tevhîd yolunda yürüyenlerdir."⁽⁴³⁾

Sonuç: Elmalılı Hamdi Yazır, Osmanlı Medreselerinde yetişen, İslâm'ın evrenselliğini ve insan fitratına uygunluğunu iyi anlayan, "sosyal değişme" olgusunun farkında olan, çağı yakalamasını bilen büyük bir âlimdir. Onun din anlayışı, oldukça dinamiktir.

Evrensel olan İslâm, bütün zamanların ve mekanların dinidir; kıyâmete kadar insanlığın din ihtiyacını karşılayacaktır. Hamdi Yazır, "teceddüd" yoluyla, İslâm'ın evrenselliğinin tezâhür edeceği kanaatindedir. Onun, din anlayışı noktasında, mezhepler üstü bir çizgi yakaladığını hemen belirtmekte yarar vardır.

Din ve dinin anlaşılması birbirinden farklıdır. İslâm dini, Hz. Muhammed'e gelen vahyin ışığında şekillenmiş ve Hz. Peygamber'in sağlığında tamamlanmıştır. Hz. Peygamber'in vefâtından sonra din alanında ortaya çıkan bütün oluşumlar, her türlü tenkide, tahlile açıktır; bunları "mutlak doğru" olarak kabul etmek, İslâm'ın evrenselliğini ve insan fitratına uygunluğunu zedeler. Bu gerçeği çok iyi tespit eden Hamdi Yazır, Metâlib ve Mezâhib'e eklediği bir dipnotta şöyle der: "Bizde, şahısların ihtiyarî tetkikleri üstüne çıkmış bir imam sözü yoktur. İmamların dedikleri, âlimler tarafından daima tetkik mevzuu yapılabilir. Bununla beraber, mezheplere göre akideler de yok değildir. Bu mezheplerin değeri, ilmi kıymettir, kitap ve sünnete göre hüküm çıkarmak kıymetidir ve ancak bu bakımdan şer'i bir değeri vardır."⁽⁴⁴⁾

(40) Hak Dini Kur'an Dili, c. VI, s. 3892.

(41) Hak Dini Kur'an Dili, c. III, s. 1785.

(42) Hak Dini Kur'an Dili, c. III, s. 2110.

(43) Hak Dini Kur'an Dili, c. III., s. 2110.

(44) Metalib ve Mezâhib, s. 231 (dipnot).

amdi Yazır'a göre, "dinin şartı akıl ve ihtiyardır." İnsan fitratına uygun olan İslâm'ın akılla çelişmesi mümkün değildir. İslâm'ın akla uygun olduğunu söylemek, "hisse uygunluğunu inkâr etmek" anlamına gelmez. İslâm, akıl ve duygu arasında, insan bütünlüğüne uygun düşen bir dengeyi kurulmasını esas almıştır. "Yalnız akla veya yalnız hislere bağlı ve mahkûm olan din, insanlığın mevcut hakikatına uygun düşemeyeceği için, noksan olur ve yaratılışa uyamaz. Böyle bir din, insanları Allah'a yükseltecek bir yol değil, Allah'ı insanlara indirmeğe ve insanlığı birbirine düşürmeğe çalışan faidesiz ve hatta zararlı bir vasıta olur."⁽⁴⁵⁾

Hamdi Yazır'ı, din anlayışı noktasından bakıldığında, herhangi bir mezhebin sınırları içinde düşünmek pek mümkün değildir. Ne var ki, Hamdi Yazır, kaleme aldığı tefsirinde bilinçli olarak Ehl-i Sünnet çizgisini de zorlamak istememiştir.

Hamdi Yazır'a göre, mezheplerin varlığı bir "rahmet" olarak görülmelidir. O, mezhep taassubuna şiddetle karşı çıkar.

İslâm, din olarak Hz. Peygamber'in sağlığında tamamlanmıştır. Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan bütün oluşumlar dinin anlaşılma biçimleridir. Dinin anlaşılması konusundaki farklılaşmalar, büyük ölçüde, Kur'ân'la irtibatın koparılması sonucu derinleşmiş, keskinleşmiştir. Din anlayışının bir anlam ifade edebilmesi için, en azından Kur'ân'a aykırı olmaması gerekir...

(45) Metâlib ve Mezâhib, XLIV.